

University of Zanjan

The Journal of

Ethical Reflections

Vol. 2, Issue 4, Winter, 2021-2022, pp. 53-74.

Online ISSN: 2717-1159 / Print ISSN: 2676-4810

<http://jer.znu.ac.ir>

Original Research

Ethical Virtues and the Good Life in the Age of Corona Virus (Covid-19)

Sadiq Mirahmadi ¹

Abstract

The main issue of this research is what the relationship between ethical virtues and good life is in the age of coronavirus. We live in a time when the corona virus (Covid-19) has affected the lives of all people on Earth. Covid-19 virus is an epidemic disease that poses many medical, social, political, and legal challenges. In the age of Corona, many people pledged to do virtuous deeds. They promoted justice, courage, generosity, honesty, practical wisdom, etc., helped their peers, paid attention to the elderly and the weak, and came out successful and proud in this test. Others, by hoarding basic items and neglecting the poor and the elderly and escaping from the burden of their social responsibilities, failed the test of virtue and made viciousness their profession. This article, which has been done through a descriptive method and content analysis, aims to investigate the role of ethical virtues in improving human life and reducing their suffering in the age of coronavirus. To this end, the main ethical virtues in the age of Coronavirus have been discussed and the results are insightful and we need them more than ever, as inequalities, lies, secrecy, unrest and cowardice and wrong decisions are very prominent. Justice to tackle inequality, honesty to deal with lies and secrecy, courage to face unrest, threats and cowardice, forgiveness for confronting selfishness, and practical wisdom is needed to make the right decisions. Awareness of virtues and acting on them will improve the lives of human beings and reduce their suffering in the age of Corona. Ethical virtues enable us to consciously choose our current limitations instead of being harsh and immoral, and to live a good life for ourselves and others.

Keywords: Virtue, Vice, Good life, Epidemic Diseases, Covid-19.

Received: 01 Jan. 2022 | **Accepted:** 21 Feb. 2022 | **Published:** 05 March 2022

1. Assistant Professor, Department of Islamic Education, Shahrekord University, Iran, mirahmadi@lit.sku.ac.ir.

دانشگاه زنجان

فصلنامه تأملات اخلاقی

دوره دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۰، صفحات ۵۳-۷۴.

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۱۵۹

شاپا چاپی: ۲۶۷۶-۴۸۱۰

مقاله پژوهشی

فضیلت‌های اخلاقی و زندگی خوب در عصر کروناویروس (کووید-۱۹)

صادق میراحمدی^۱

چکیده

مسئله اصلی این پژوهش این است که چه رابطه‌ای بین فضیلت‌های اخلاقی و زندگی خوب در عصر کروناویروس وجود دارد. در عصر کروناویروس، بسیاری از انسان‌ها متعهد شدند که کارهای فضیلت‌مندانه انجام دهند. آنها عدالت، شجاعت، بخشش، صداقت، حکمت عملی و ... را رواج دادند؛ به هم‌نوعان خود کمک کردند؛ سالمندان و انسان‌های ضعیف را مورد توجه قرار داده‌اند و در این آزمون موفق و سربلند بیرون آمده‌اند. برخی دیگر با احتکار اقلام اساسی و بی‌توجهی به فقرا و سالمندان و فرار از زیر بار مسئولیت‌های اجتماعی خود، در آزمون فضیلت‌های ناکام ماندند و رذیلت‌ورزی را پیشه خود قرار دادند. این مقاله به روش توصیفی و تحلیل محتوا صورت گرفته است. هدف از نگارش آن بررسی نقش فضیلت‌های اخلاقی در بهتر کردن زندگی انسانها و کاستن درد و رنج آنها در عصر کروناویروس است. برای دستیابی به این هدف فضیلت‌های اخلاقی اصلی در عصر کروناویروس مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و این نتایج به دست آمده است که در عصر کروناویروس که نابرابری‌ها، دروغ‌گویی، پنهان‌کاری‌ها، ناآرامی‌ها و بزدلی‌ها و تصمیمات نادرست بسیار برجسته هستند، بیش از هر زمان دیگری به آنها نیازمندیم. عدالت برای مقابله با نابرابری‌ها؛ صداقت برای مقابله با دروغ‌گویی‌ها و پنهان‌کاری‌ها؛ شجاعت برای مقابله با ناآرامی‌ها و تهدیدها و بزدلی‌ها؛ بخشش برای مقابله با خودخواهی‌ها؛ و حکمت عملی برای اتخاذ تصمیم‌های صحیح لازم است. با آگاهی از فضیلت‌ها و عمل کردن به آنها باعث بهتر شدن زندگی انسان‌ها و کاستن درد و رنج آنها در عصر کروناویروس می‌شود. فضیلت‌های اخلاقی ما را قادر می‌سازند تا با انتخاب آگاهانه محدودیت‌های فعلی به جای اینکه آنها را سخت‌گیرانه و غیراخلاقی بدانیم، به آنها پایبند باشیم و زندگی خوبی را برای خود و دیگران رقم بزنیم.

واژه‌های کلیدی: فضیلت، رذیلت، زندگی خوب، بیماری‌های فراگیر، کووید-۱۹.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۱ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۲ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۱۲/۲۵

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه شهرکرد، mirahmadi@lit.sku.ac.ir

مقدمه

ویروس کووید-۱۹ حدود سه سالی است که در زندگی ما حضور دارد و زندگی ما را تحت تأثیر قرار داده است؛ یک بیماری تنفسی جدید که اولین مورد شناخته شده آن در اواخر نوامبر ۲۰۱۹ ثبت شد و به سرعت به عنوان یک ویروس کرونای جدید شناسایی شد. در ۱۱ فوریه ۲۰۲۰ سازمان بهداشت جهانی نام رسمی این بیماری را کووید-۱۹ اعلام کرد. از ۱۱ فوریه سال ۲۰۲۰ داده‌های سازمان بهداشت جهانی نشان داده است که بیش از ۴۳۰۰۰ مورد تأیید شده در ۲۸ کشور/منطقه شناسایی شده است که بیش از ۹۹ درصد موارد در کشور چین قرار داشتند. در ۳۰ ژانویه سال ۲۰۲۰، سازمان بهداشت جهانی شیوع کووید-۱۹ را به عنوان ششمین عامل وضعیت اضطراری پس از H1N1 (2019)، فلج اطفال (۲۰۱۴)، آبولا در غرب آفریقا (۲۰۱۴)، زیکا (۲۰۱۶)، آبولا در جمهوری دموکراتیک کنگو (۲۰۱۹) در جهان اعلام کرد که تهدیدی برای تمام کشورها به شمار می‌رود (Lai et. al, 2020). در آغاز سال ۲۰۲۰، تقریباً هیچ چیز دیگری در مورد آن شناخته شده نبود. در طول آن سال، دانشمندان همکاری کردند تا شواهدی را برای نظارت، تشخیص و درمان کووید-۱۹ ایجاد کنند. با نزدیک شدن به پایان سال ۲۰۲۰، حداقل ۱۵ درمان در کارآزمایی‌های تصادفی سازی و کنترل شده با کیفیت بالا آزمایش شده بودند (siemieniuk et al, 2020) و هفت واکسن مختلف در سراسر جهان تأیید شده بودند (Kaur & Gupta, 2020). برخی از موضوعات، به ویژه موضوعات مربوط به رفتار عمومی (مانند اینکه آیا و چه زمانی ماسک باید از استفاده شود (Czypionka, 2020) هنوز هم بحث برانگیز باقی ماند (See Greenhalgh, 2021, p. 2643).

ویروس کووید ۱۹ چالش‌های بسیاری را به وجود آورده است به گونه‌ای که می‌توان گفت تمام جنبه‌های زندگی ما را تحت تأثیر قرار داده است. کادر درمان با خستگی‌های جسمانی و عاطفی و ... مواجهه شدند و بیمارستان‌ها اغلب با کمبود تخت برای بیماران درگیر هستند. کارخانه‌های بسیاری تعطیل شدند و انسانهای بسیاری شغل خود را از دست داده‌اند. تأثیر اقتصادی این بیماری بسیار زیاد است و قوانین و مقررات گسترده‌ای در توصیه به رفتن یا ماندن در خانه وجود دارد. به ویژه برای فقرا، مهاجران، زنان، زندانیان، کودکان و گروه‌های دیگر که در معرض خطر هستند. در برخی جوامع مردم به فروشگاه‌های مواد غذایی حمله کرده‌اند و اقدام به سرقت مواد غذایی کرده‌اند. عده‌ای از مردم نیز دست به احتکار اقلام بهداشتی و دارویی زده‌اند. حتی برخی دولت‌ها اقدام به ربودن این اقلام کرده و از در اختیار گذاشتن این اقلام به کشورهای دیگر خودداری کرده‌اند؛ در حالی که قبلاً پول آن را گرفته‌اند. بنابراین عده‌ای در عصر کرونا و ویروس در آزمون فضیلت شکست خوردند و رذیلت را پیشه خود ساختند. در مقابل، برخی دیگر کارهای خیر خواهانه‌ای انجام دادند و فضیلت‌های اخلاقی همچون عدالت، شجاعت، بخشش و مهربانی را رواج دادند. پزشکان و مراقبان سلامتی که برای نجات جان بیماران سلامتی خود را به خطر انداختند؛ صاحبخانه‌هایی که اجاره‌بها دریافت نکردند؛ صاحبان کارخانه‌هایی که به کارگران خود دستمزد دادند؛ کسانی که

افراد ضعیف و سالمند را مورد لطف خود قرار دادند و فضیلت‌ورزی را پیشه خود کردند، در این آزمون موفق و سربلند بیرون آمدند (Kane, 2020).

در این پژوهش اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. از آنجا که اخلاق فضیلت قدمتی به اندازه تاریخ اندیشه بشری دارد و سابقه آن به عهد باستان بر می‌گردد، به متون نویسندگان اصلی مراجعه شده است؛ پس از استخراج فضیلت‌های اخلاقی اصلی که در عصر کروناویروس و بیماری‌های فراگیر لازم است مورد توجه قرار گیرند، با استفاده از روش تحلیلی و توصیف محتوا به بررسی نقش آنها برای دستیابی به زندگی خوب در عصر کروناویروس می‌پردازیم. هدف اصلی نگارش این مقاله بررسی نقش فضیلت‌های در بهتر کردن زندگی انسانها و کاستن درد و رنج آنها در عصر کروناویروس است. بدین منظور نخست به معرفی علم اخلاق و نظریه اخلاق فضیلت می‌پردازیم؛ سپس مهم‌ترین فضیلت‌هایی که در عصر کروناویروس لازم است به آنها آگاهی داشته و آنها را به کار بریم را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم؛ در نهایت، به تبیین رابطه فضیلت و زندگی خوب در عصر کروناویروس می‌پردازیم.

۱. علم اخلاق و فضیلت‌های اخلاقی

همه ما در طول زندگی، همواره، با این مسئله مواجهه هستیم که چه باید کرد؟ مثلاً آیا باید به این شخص فقیر کمک کرد یا نه؟ چگونه می‌توان در کلاس درس عدالت را بین دانشجویان رعایت کرد؟ در پاسخ به سؤالات ما احکام اخلاقی صادر می‌کنیم. در این احکام مشخص می‌کنیم که فلان عمل صحیح است یا نیست. آن شخص خوب است یا بد (پالمر، ۱۳۸۹، ص ۱۵). علم اخلاق دانشی است که از انواع خوب و بد و چگونگی به دست آوردن صفات خوب و بد و زدودن صفات بد بحث می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۲۵).

حداقل سه نوع تحقیق و پژوهش در اخلاق وجود دارد:

الف) اخلاق توصیفی: هدف از آن این است که پدیده‌ای اخلاقی توصیف یا تبیین شود یا نظریه‌ای درباره سرشت بشری به دست دهد که در بردارنده مسائل اخلاقی باشد. روش بحث و تحقیق در این نوع پژوهش‌های اخلاقی، تجربی و نقلی و هدف از آن نیز صرفاً آشنایی با نوع رفتار و اخلاق فرد یا جامعه خاص است؛ نه توصیه و ترغیب افراد به انجام دان یا اجتناب از آنها.

ب) تفکر هنجاری: که می‌پرسد چه چیزی درست، خوب یا وظیفه است. این نوع پژوهش‌های اخلاقی که در برخی مواقع اخلاق دستوری نیز نامیده می‌شود، به بررسی افعال اختیاری انسان از حیث خوبی یا بدی، بایستگی یا نبایستگی و امثال آن می‌پردازد. روش این نوع پژوهش‌های اخلاقی استدلالی و عقلی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۲۶).

ج) تفکر تحلیلی یا فرا اخلاق: که تلاش می‌کند سؤالات منطقی، معرفت‌شناسی یا معناشناختی را مطرح کرده و به آنها پاسخ دهد. سؤالاتی همچون: معنای خوب چیست؟ آیا وقتی خوب را درباره رفتار انسان‌ها به کار می‌بریم و

زمانی که درباره اشیاء به کار می‌بریم، در یک معنا به کار رفته است؟ چگونه می‌توان احکام اخلاقی و ارزش‌ها را توجیه و یا اثبات کرد؟ تفاوت احکام اخلاقی با غیر اخلاقی چیست؟ (فرانکنا، ۱۳۷۶، صص ۲۶-۲۵).

شاید در بین نظریه‌های اخلاقی هیچ کدام به پیچیدگی و گستردگی اخلاق فضیلت نباشد. اخلاق فضیلت نظریه‌ای هنجاری است که بر خلاف سودگرایی و وظیفه گرایی، بر فضیلت‌ها و منش اخلاقی تأکید دارد، تا بر نتایج عمل یا وظیفه و قواعد اخلاقی (خزاعی، ۱۳۸۹، ص ۱۱). سابقه نظریه فضیلت به دوران باستان برمی‌گردد. سقراط، افلاطون و ارسطو از بنیان‌گذاران نظریه فضیلت هستند. با وجود این، اخلاق فضیلت بیشتر با نام ارسطو پیوند خورده و دیدگاه‌های وی حدود ۲۰۰۰ سال بر تاریخ اندیشه بشری حاکم بوده است؛ تا اینکه در دوران مدرن جان استوارت میل و بنتام، نظریه سودگرایی، و امانوئل کانت، نظریه وظیفه گرایی، را مطرح کردند. پس از آن نظریه فضیلت مورد غفلت و فراموشی قرار گرفت تا اینکه در قرن بیستم الیزابت آنکسوم و هرست هاوس و بسیاری دیگر از فیلسوفان اخلاق معاصر، به دنبال بازسازی این سنت غنی در فلسفه برآمدند.

در واقع، تاریخچه مفهوم فضیلت را می‌توان به چهار دوره تقسیم کرد. نخست دوره کلاسیک-قرون وسطی که در آن دوران فضیلت‌های اخلاقی محور اصلی تمام نظریه‌های فلسفی درباره اخلاق بود. دوم، دوران پس از قرون وسطی، یعنی رنسانس و دوران مدرن؛ در این دوران هنوز فضیلت‌ها دارای اهمیت هستند؛ اما با ظهور نظام‌های اخلاقی جدید در فلسفه اخلاق، این مفاهیم شکل جدیدتری به خود گرفتند. سوم، دوران پوزیتیویستی-تحلیلی که دوران زوال و افول اخلاق فضیلت است. چهارم، دوران معاصر که می‌توان آن را دوران احیاء دوباره مفهوم فضیلت دانست. (Pellegrin & Thomasma, 1993, p. 3). نکته قابل تأمل اینکه در دوران معاصر نیز مفهوم اصلی و مرکزی فضیلت ریشه در سنت کلاسیک-قرون وسطی و به ویژه، تلقی ارسطویی از مفهوم فضیلت که در اخلاق نیکوماخوس مطرح شده است، دارد. در واقع فیلسوفان معاصر با بازخوانی نظریه ارسطو صورت‌های جدیدی از نظریه فضیلت مطرح کرده‌اند.

خوشبختانه، امروزه اخلاق فضیلت یک گشودگی جدیدی در گفتگوهای اخلاقی به وجود آورده است. بخشی از این گشودگی ناشی از موفقیت‌های اخلاق مبتی بر اصول و بخشی دیگر ناشی از کاستی‌های اخلاق مبتی بر اصول است. بر اساس اخلاق فضیلت، ویژگی‌های منشی افراد و انگیزه‌های آن‌ها دارای اهمیت خاصی است. اخلاق باید باعث به وجود آمدن انسانهای اخلاق‌مداری شود که به دلیل وجود فضایی که درون آنها نهادینه شده، بی‌درنگ اقدام به انجام اعمال پسندیده نمایند (زاگزبسکی و پویمن، ۱۳۹۲، ص ۳۰). اخلاق فضیلت با مهم دانستن انجام عمل درست، معتقد است که انگیزه‌ها دارای اهمیت بسیاری در خوب بودن اعمال هستند. اخلاق فضیلت، تنها به انجام دادن اعمال خوب محدود نمی‌شود؛ بلکه به شخصیت، احساسات و عادات اخلاقی نیز می‌پردازد.

اخلاق فضیلت جایگاه خاصی در مراقبت‌های بهداشتی به صورت عام و در زمان بیماری‌های فراگیر به صورت

خاص دارد. این مقاله تلاشی برای به کار بردن نظریه فضیلت در زیست پزشکی به خصوص در زمینه اخلاق حرفه‌ای و بهداشت سلامت است. رویکرد ما در این پژوهش غایت انگارانه در معنای ارسطویی و توماسی آن است. به همین دلیل فضیلت‌هایی که ما در اینجا بررسی می‌کنیم، فضیلت‌هایی هستند که دلالت بر تعهد بر صداقت، شجاعت، عدالت، بخشش، حکمت عملی و مانند اینها دارد. در حقیقت فضیلت‌هایی در اینجا بررسی می‌شوند که برای داشتن زندگی خوب، در عصر کروناویروس لازم است به آن‌ها آگاهی داشته باشیم و به آن‌ها بیشتر عمل کنیم.

۲. فضیلت‌های اخلاقی در عصر کرونا ویروس (کووید-۱۹)

چالش‌های که به خاطر ویروس کرونا به وجود آمده‌اند (چالش‌های بهداشتی، اقتصادی، سیاسی، اخلاقی و ...) بسیار جدی هستند؛ به گونه‌ای که زندگی میلیون‌ها نفر از ساکنان کره زمین را با خطر جدی مواجه کرده است و در کوتاه مدت از بین نخواهند رفت. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در عصر کرونا ویروس، چالش‌های اخلاقی است. آیا قرنطینه کردن خود در خانه یک امر اخلاقی است و کسانی که این کار را انجام نمی‌دهند، انسان‌های غیر اخلاقی هستند؟ اگر کسی مستأجر و روزمزد باشد و برای گذراندن مایحتاج ضروری نیاز به کار کردن باشد و مجبور گردد که قرنطینه خانگی را رعایت نکند، آیا عمل غیر اخلاقی انجام داده است؟ کسانی که از درآمدی برخوردارند و توانایی خریدن ماسک را ندارند؛ در نتیجه، در مکان‌های عمومی بدون ماسک تردد می‌کنند، آیا انسان‌های غیر اخلاقی هستند؟ کدام یک از اعمال ما در این عصر کروناویروس خوب و کدام یک بد هست؟ چه کاری را باید انجام داد و چه کاری را نباید انجام داد؟ جایگاه نیت در افعال اخلاقی ما به چه صورت است؟ رابطه فعل اخلاقی ما با سعادت و زندگی خوب به چه صورت است؟ چگونه می‌توان درد و رنج‌های این عصر را درمان کرد؟ اخلاق فضیلت به ما اجازه می‌دهد تا با نگرانی‌های عملی این عصر و با این محدودیت‌ها مقابله کنیم. به بیان دیگر جدا از آنکه اخلاق فضیلت به بیان توصیف‌ها درباره خوب یا بد بودن امور در عصر کروناویروس می‌پردازد به بیان باید‌ها و نبایدها نیز می‌پردازد. مسئله‌ای که اکنون به آن می‌پردازیم چگونگی کمک کردن اخلاق فضیلت به این امر است.

نگارنده بر این باور است که اخلاق فضیلت راهنمایی برای همه انسانهاست تا بر اساس آنها بتوانند عصر کروناویروس را بهتر مدیریت کنند و از آسیب‌های آن در امان باشند. آگاهی و به کار بردن فضیلت‌های اخلاقی همچون عدالت، دلسوزی، صداقت، شجاعت، حکمت عملی و ... کمک می‌کنند در شرایط بحرانی، مانند عصر بیماری‌های فراگیر و بلاهای طبیعی گسترده، تصمیم‌های درستی گرفته و رفتارهای شایسته‌ای انجام دهیم.

۳. فضیلت اخلاقی عدالت: مقابله با نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها

عدالت فضیلتی است که برای خوب زندگی کردن در این عصر ضروری است. این فضیلت از پیچیده‌ترین مفاهیم در تاریخ اندیشه بشری است. مفهومی که در نزد فیلسوفان اخلاق برترین فضیلت و در نزد سیاستمداران، مهم‌ترین

رکن بقای نظام جامعه است. برخی همچون افلاطون و ارسطو عدالت را یک فضیلت فردی معرفی می‌کنند و با گذر از آن به عدالت اجتماعی می‌رسند. در مقابل، برخی دیگر همچون جان رالز عدالت اجتماعی را سر آغاز و سر منشأ خیرهای فردی می‌داند (خزاعی، ۱۳۸۱، ص ۷۱). واژه یونانی عدل دیکاسونه^۱ است که معنایی بسیار وسیع‌تر از عدل در زبان فارسی دارد؛ زیرا در زبان فارسی ما عدل و عدالت را معمولاً فضیلت دادرس یا فرمانروای خوب می‌دانیم، ولی یونانیان معنای گسترده‌تری از آن را در نظر می‌گرفتند؛ یعنی عدل و عدالت را در آن واحد به دو معنای درستکاری شخصی و تقوای اجتماعی می‌گرفتند (عنایت، ۱۳۵۱، ص ۳۲). بنابراین عدالت هم در امور حقوقی به کار می‌رود و هم در امور اخلاقی. کروناویروس تأثیر بی‌سابقه‌ای در عملکرد سیستم‌های عدالت در سطح جهانی دارد. دادگاه‌ها در حال تعطیلی، به دنبال کاهش یا تعدیل فعالیت‌های خود هستند که می‌تواند تأثیر منفی بر ارائه دادرسی به موقع و منصفانه داشته باشد، همچنین این امر به افزایش عقب افتادن پرونده‌ها کمک کند و منجر به افزایش طول مراحل دادرسی و اداری شود. برخی از گروه‌ها، از جمله زنان و کودکان در معرض خطر خشونت قرار دارند. پناهجویان و گروه‌هایی که در بازداشتگاه مهاجران قرار دارند، تحت تأثیر این تغییرات قرار دارند. کاهش عملکرد دادگاه همچنین ممکن است منجر به بازداشت طولانی مدت، بازداشت شدگان یا زندانیانی شود که برای آزادی زودهنگام واجد شرایط هستند. بدون نظارت قضایی، به دلیل اقدامات اضطراری برای کنترل ویروس کرونا بی‌عدالتی‌های فراوانی ممکن است رخ دهد (Teplovan et al., 2020).

از آنجا که کشورها مقررات اضطراری را برای مقابله با گسترش کووید-۱۹ تصویب می‌کنند، نظارت قضایی بر اجرای اقدامات اضطراری برای جلوگیری از استفاده بیش از حد، بسیار مهم است. تأثیرات اقتصادی بحران کروناویروس با تشدید نابرابری، نتایج مرتبط با عدالت را نیز در پی خواهد داشت. تلاش‌های ویژه‌ای برای بهبود دسترسی به خدمات و اطلاعات حقوقی برای توانمندسازی افراد و جوامع برای حل و فصل اختلافات، جستجوی جبران خسارت‌های حقوقی یا مقابله با تبعیض در مورد موضوعات مختلفی از جمله: مسکن، شغل، و وضعیت قانونی/اقامت، دسترسی به مزایای سلامتی یا سایر سازوکارهای حمایتی اجتماعی لازم است. شواهد دلالت بر این دارند که افرادی که از درآمد اندکی برخوردار هستند، سالمندان و مهاجران در عصر کروناویروس آسیب بسیاری دیده‌اند. سیاست‌های جوامع باید به سمتی برود که عدالت به صورت متعادل در بین همه گروه‌های جامعه اعمال گردد؛ یعنی اطمینان حاصل شود که توضیح امکانات در دسترس همه افراد جامعه قرار گیرد (Teplovan et al., 2020).

بنابراین کووید-۱۹ بی‌عدالتی‌های اجتماعی بسیاری را در جهان تشدید کرد؛ به عنوان مثال، کارگران مشاغل ضروری همچون کارگران بهداشت و درمان، داروسازی و مواد غذایی را در نظر بگیرید. برخلاف تعداد زیادی از کارگرانی که می‌توانستند برای اولویت دادن به سلامت و ایمنی خود به کار از راه دور بروند، کارگران مشاغل ضروری

موظف شدند که سلامت و ایمنی دیگران را مقدم بر سلامت خود قرار دهند. اگرچه شناسایی آشکار ارزش این کارگران باعث دلگرمی است، اما مشاغل آن‌ها کم‌درآمد است. اگرچه ما اغلب از افرادی که در حرفه پزشکی کار می‌کنند، تجلیل می‌کنیم؛ ممکن است به پرستاران و پزشکان معالج بیماران بیشتر فکر کنیم؛ اما باید به فکر افرادی باشیم که دیوارها و کف اتاق‌ها را تمیز و ضدعفونی می‌کنند. بسیاری مواقع آنان حتی مورد احترام نیز واقع نمی‌شوند. این کارگران می‌دانند که باید در طول بحران، خطرهای بزرگی را باید انجام دهند و اغلب اولین کسانی هستند که از آنها خواسته می‌شود تا این خطرات را بپذیرند. در مقابل، کارگران سوپرمارکت، کارکنان خدمات پستی و دیگر مشاغل و حرفه‌ها نیازی دچار چنین استرسی در طول انجام کارهای شغلی خود نیستند. بنابراین، هزاران نفر هستند که ملزم به انجام کارهایی در خط مقدم شده‌اند ولی به اندازه کافی برای این خطرات دستمزد و غرامت دریافت نمی‌کنند. به نظر می‌رسد که این توزیع ناعادلانه، بسیار مهم است (Blaine et- al., 2021, p. 2). در واقع، در عصر کرونا ویروس بیش از زمان‌های دیگر لازم است فضیلت عدالت مورد توجه قرار گیرد؛ جدا از آن که دولت و قوه قضاییه باید بر اجرای عدالت تاکید و نظارت کنند، خود مردم نیز باید این فضیلت را اساس رفتار خود قرار دهند. در این عصر بی‌عدالتی‌ها بسیار تشدید شده‌اند و لازم است به صورت آگاهانه و با انگیزه صحیح توجه خاصی به توضیح عادلانه امور و کارها شود. ما نباید بیش از سهم خود دنبال امکانات و منابع باشیم؛ به عنوان مثال زمانی که حق ما نیست، نباید برای زدن واکسن کرونا پیشقدم شویم.

۴. فضیلت اخلاقی صداقت: مقابله با دروغ‌گویی و پنهان‌کاری‌ها

صداقت و راست‌گویی شریف‌ترین صفات پسندیده و رئیس فضایل اخلاقی است (نراقی، ۱۳۹۳، ص ۳۰۹). آیات بسیاری در قرآن کریم در ستایش این فضیلت بیان شده است، مانند: «ای کسانی‌که ایمان آورده اید از خدا پرهیزید و همراه راستگویان باشید» (توبه/۱۱۹). در مقابل صداقت، رذیلت دروغ‌گویی قرار دارد. کانت بر این باور است که دروغ‌گویی رذیلتی بزرگ و کلید تمام شرها در عالم است. وی با استناد به کتاب مقدس می‌گوید اولین جنایت بشر که باعث ورود شر در عالم شد، نه برادر کشی (کاری که قایل انجام داد)، بلکه دروغ‌گویی بود. وی دروغ‌گو را ترسو و دروغ‌گوئی را ناشی از ترس می‌داند (نک. اترک، ۱۴۰۰، ص ۴۷). در سنت اسلامی دروغ عبارت است از خبر دادن از چیزی برخلاف آنچه در واقع است؛ اما در سنت غربی تعریف یگانه‌ای از دروغ که مورد قبول باشد، وجود ندارد؛ برای مثال، آکویناس آن را خبر مخالف با ذهن تعریف می‌کند و کانت آن را به زبان چیزی گفتن اما در دل چیزی دیگر در نظر داشتن (نک. اترک، ۱۳۸۸، ص ۱۴۴-۱۴۵). در جایی دیگر، کانت دروغ‌گوئی را گفتن چیزی که برخلاف احساسات واقعی گوینده است، تعریف می‌کند. این تعریف، ملازم با آگاهی به این امر است که دروغ‌گو می‌داند که عامدانه به دیگران خبر نادرستی می‌دهد و به صورت عمدی قصد دارد آن‌ها را فریب دهد (نک. اترک، ۱۴۰۰، ص ۴۷).

یکی از مسائل نگران‌کننده در عصر کرونا و ویروس، عدم صداقت برخی از مردم است؛ به گونه‌ای که آنها، به عنوان مثال، تاریخ سفر خود یا تماس‌های اخیر خود را با فرد مبتلا یا مشکوک به کووید-۱۹ پنهان می‌کنند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که در عصر همه‌گیری کرونا و ویروس، درجه‌ای از مخفی‌کاری و عدم صداقت وجود دارد که باعث می‌شود سلامت عمومی مردم به خطر بیفتد (See: O'Connor & Evans, 2020). این مسئله قابل درک است که مردم به دلایل مختلف دروغ می‌گویند: برخی به خاطر اینکه باید آزمایش‌های چندگانه‌ای بدهند و انجام این آزمایش‌ها ممکن است باعث ناراحتی‌های جسمی و فیزیکی برای آنها شود، دروغ می‌گویند. برخی به دلایل آثار روانشناسی ممکن است پنهان‌کاری کنند؛ به عنوان مثال، برای زنی که هیچ کس مراقب فرزندانش نیست یا کسی که سالمندی در خانه دارد که نیاز اوست، ممکن است از ترس قرنطینه و یا بستری شدن پنهان‌کاری کند (See Rush et al., 2016). با این کار برخی از افراد خطر مبتلا شدن به کرونا و ویروس را نادیده می‌انگارند؛ در حالی که باور دارند مشکلات و مسائل جدی‌تری در صورت صادق بودن برای آنها به وجود می‌آید (Zolkefli, 2020, pp. 144-145).

البته دلایل دیگری نیز برای پنهان‌کاری وجود دارد، با وجود این صادق نبودن سلامت و بهداشت را تهدید می‌کند و هیچ کدام از این دلایل قانع‌کننده نیست. با توجه به ماهیت بحران کرونا و ویروس، مسئولان و مردم به لحاظ اخلاقی متعهد هستند که صادق باشند. هیچ گونه ملاحظه‌کاری درباره ارزش صداقت وجود ندارد، خصوصاً زمانی که متخصصان بهداشت برای تأمین منافع افراد جامعه نیاز به اطلاعات صحیح دارند. همانطور که وظیفه متخصصان بهداشت کمک کردن به مردم است تا در عصر کرونا و ویروس آسیب نبینند، وظیفه مردم نیز همکاری با متخصصان بهداشت که در خط مقدم مبارزه با بیماری قرار دارند، است. بنابراین پنهان‌کاری و دروغ گفتن در این زمینه، به طور کلی پذیرفتنی نیست؛ زیرا باعث آسیب گسترده به پرسنل بهداشت و درمان و سایر افراد جامعه می‌شود. بدون دانش درست و مطابق با واقع، متخصصان بهداشت و سلامت نمی‌توانند مراقبت‌های خود را به صورت موفقیت‌آمیز ارائه دهند. به علاوه، انگیزه آنها کمک به فرد و جامعه است و به لحاظ روانشناسی نیز غیر اخلاقی است که اطلاعات نادرست به آنها داده شود. عدم صداقت در ارائه اطلاعات باعث آسیب‌های روانی بسیاری در جامعه می‌شود و حتی سلامت روانی متخصصان بهداشت و سلامت را نیز در معرض خطر قرار می‌دهد؛ زیرا آنها نیز از گسترش دادن ویروس و انتقال عزیزانشان می‌ترسند؛ به خصوص، اگر برخی از عزیزان آنها سالمند یا دارای بیماری زمینه‌ای نیز باشند (Zolkefli, 2020, pp. 145-146).

بنابراین برای داشتن زندگی خوب در عصر کرونا و ویروس، صداقت لازم است. تصور کنید دروغ‌گوئی در این عصر رواج داشته باشد و مردم در این زمینه صادقانه عمل نکنند، در این صورت فاجعه عظیمی رخ می‌دهد و سلامت عمومی جامعه با بحران جبران‌ناپذیری مواجه می‌شود. دادن اطلاعات صحیح جدا از آنکه باعث افزایش اعتماد افراد جامعه به یکدیگر می‌شود، سلامت عمومی آنها را نیز تأمین می‌کند.

۵. فضیلت اخلاقی شجاعت: مقابله با ناآرامی‌ها، تهدیدها و بزدلی‌ها

شجاعت فضیلتی است که در همه نقاط دنیا مورد تحسین است. ویژگی‌ای که شجاعت نامیده می‌شود، نه به جوامع تعلق دارد، نه به زمان، بلکه به تلاش و زحمت خود فرد بستگی دارد. به همین دلیل است که همواره، همه جا و همه وقت بزدلی مورد تحقیر و شجاعت امری ستایش برانگیز و مورد احترام است (کنت و اسپونویل، ۱۳۸۴، ص ۶۱). شجاعت از فضیلت‌هایی است که فیلسوفان باستان توجه ویژه‌ای به آن داشته‌اند. افلاطون آن را یکی از فضیلت‌های چهارگانه اصلی می‌داند و معتقد است شجاعت نوعی دانش است که به یاری آن، هم در میدان جنگ و هم در زمینه‌های دیگر، می‌توان دانست که از چه باید ترسید و از چه نباید ترسید (لاخس: ۱۹۵). ارسطو در تعریف آن می‌گوید: شجاعت عبارت از استعداد داشتن ترس و درعین حال، مواجهه با «امور به درستی و از سر انگیزه درست، به شیوه درست و در زمان درست» است (NE.1115b18-19). اینکه کدام امور، انگیزه‌ها، شیوه‌ها و زمان‌ها درست‌اند؟ این امر را فضیلت فکری فرونسیس (حکمت عملی) مشخص می‌کند که در همه فضیلت‌های اخلاقی نقش ایفا می‌کند.

سه ویژگی وجود دارد که در عصر کروناویروس، تشدیدکننده ناآرامی‌های اجتماعی می‌شود. اول، خطرها و تهدیدهایی وجود دارند که عمدتاً نامرئی هستند، اما زندگی و معیشت ما را تهدید می‌کنند. دوم، اگرچه ویروس می‌تواند ناگهان و به صورت غیرمنتظره در جامعه گسترش پیدا کند، عدم اطمینان و ترس گسترده تا حدی ناشی از حرکت آهسته و پرحمت دانش و جستجوی مداوم برای درمان‌های مؤثر و کمبود واکسن‌ها و تجهیزات آزمایشی است. این خطرات چند وجهی را می‌توان به صورت قطعی‌های نام‌شخص (مثلاً احتمال مرگ، احتمال بیشتر تأثیر نامطلوب ویروس بر جمعیت‌های مسن‌تر و آن‌هایی که بیماری زمینه‌ای دارند) و ابهامات خاص (مثلاً خطر دقیق برای هر فرد) خلاصه کرد. سوم، بیشتر مردم با انزوای اجتماعی بسیاری نسبت به زمان‌های معمولی دست و پنجه نرم می‌کنند. ارتباطات اجتماعی از عوامل اصلی بهزیستی و همچنین تعدیل‌کننده استرس هستند (Blaine et- al, 2021, p. 2). شجاعت فضیلتی است که برای مواجهه با این خطرها و ناآرامی‌ها اهمیت بسیار دارد.

از نظر ارسطو شجاعت حد وسط بین جبن و تهور است (ارسطو، ۱۳۸۱، ص ۱۳۵). بر اساس این تعریف شجاعت فضیلتی اخلاقی است که با میانه‌روی در اقدام به کارهای ترسناک و دوری گزیدن از آنها به دست می‌آید. زیاده‌روی در انجام کارهای ترسناک نشانه بی‌باکی و بی‌پروایی است و سستی در انجام کارها نشانه ترس است (فارابی، ۱۳۹۰، ص ۶۰؛ ۱۳۸۸، ص ۲۲). دولت‌ها و مردم در عصر کروناویروس باید از فضیلت شجاعت برخوردار باشند و همواره تصمیم‌های شجاعانه‌ای بگیرند؛ به عنوان مثال، پزشکی که در مواجهه با ویروس کووید-۱۹ کوتاهی می‌کند و آن را جدی نمی‌گیرد یا بدون رعایت پروتکل‌های بهداشتی به معاینه بیماران کروناویروسی می‌پردازد یا در زمان پژوهش بر روی این ویروس در آزمایشگاه مراقبت‌های ایمنی را رعایت نمی‌کند، یک پزشک بی‌باک و

بی‌پرواست. همچنین پزشکی که از ترس این که مبتلا به کووید-۱۹ شود به مطب، بیمارستان و یا آزمایشگاه نمی‌رود و یا به معاینه بیماران کروناویروسی نمی‌پردازد، از شجاعت اخلاقی بی‌بهره و ترسو است. منظور از ترسو در اینجا کسی است که مبتلا به افراط در ترس است. چنین کسی از چیزی که نباید و شایسته ترسیدن نیست، می‌ترسد. در مقابل، آدم بی‌باک و متهور به صورت گستاخانه به استقبال خطر می‌شتابد؛ در حالی که انسان شجاع قبل از عمل، آرام و مطمئن و در حین عمل، چابک و تند است (ارسطو ۱۳۸۱، ص ۱۳۸). شجاعت فضیلتی است که افراد را قادر می‌سازد تا به خوبی با موقعیت‌های ترس‌آور مقابله کنند و زندگی بهتری را برای خود و هم‌نوعان به وجود بیاورند. مدیریت خطرها و آموزش فضیلت شجاعت به مردم می‌تواند برای امروز و آینده بسیار مفید باشد. در عصر کروناویروس سلامت و ایمنی انسان‌ها در خطر است. بنابراین، اعمال فضیلت اخلاقی شجاعت در این زمینه بسیار رهگشااست.

۶. فضیلت اخلاقی بخشش؛ مقابله با خودخواهی

بخشش یکی از مهمترین فضیلت‌های اخلاقی و دینی است. بخشش در سنت اسلامی از برترین فضیلت‌ها به شمار می‌آید به گونه‌ای که پیشدستی برای بخشیدن از ویژگی‌های اخلاقی انسان‌های بزرگوار است. فیلسوفان و علمای اخلاق مسلمان، بخشش را از جمله فضیلت‌های فرعی تحت سخا که از زیرمجموعه‌های فضیلت عفت است، مطرح کرده‌اند (کاوندی، ۱۳۹۹، ص ۱۳). سخاوت یا بخشش حد و سط دو حد افراط مسرف و تفریط خسیس است (ارسطو ۱۳۸۱، ص ۱۵۳؛ نراقی، ۱۳۹۳، ص ۲۱۸). بخشش از برترین صفات اخلاقی انسانی و از اصول رستگاری و مشهورترین صفتهای پیامبران به حساب می‌آید (نراقی، ۱۳۹۳، ص ۲۱۸). خسیس کسی است که بسیار کم می‌بخشد، ولی مسرف کسی است که در بخشش زیاده‌روی می‌کند. بخشش یک معنای اخلاقی و یک معنای معرفتی دارد. بخشش اخلاقی به این معناست که انسانی از خودش به انسان دیگری خیری برساند؛ مثلاً اگر من به شما پولی را بدهم، از پول خودم کم خواهد شد یا اگر وقت خودم را به شما اختصاص دهم، در آن صورت، زمان کم‌تری برای پرداختن به کارهای خودم وجود دارد. بخشش معرفتی عبارت از بخشش دانسته‌های خود به دیگری است. مسئله‌ای که درباره بخشش معرفتی قابل توجه است اینکه در اینجا نه تنها چیزی از دانسته‌های ما کم نمی‌شود بلکه حتی این امکان نیز وجود دارد زمانی که دانسته‌های خود را با شخص دیگری در میان می‌گذارم دانسته‌های جدیدی نیز به دست آوریم (Zagzebski, 2009, pp 95-96).

بخشش اخلاقی مربوط به دادن و تقسیم دارایی‌های خود برای خیر و صلاح دیگران است. در عصر کروناویروس انسان‌های زیادی بودند که با بخشش در آزمون فضیلت سربلند بیرون آمده‌اند. آنها در عصری که بیکاری و مشکلات اقتصادی آسیب‌های جدی را به وجود آوردند، اقدامات خیرخواهانه را گسترش دادند و منابع خود را در اختیار دیگران قرار داده‌اند. صاحبخانه‌هایی که تمام اجاره‌بهای مستاجران خود یا بخشی از آن را بخشیدند؛ کسانی که بخشی از دارایی‌های خود را صرف کمک به بیماران و آسیب‌دیدگان کروناویروس کردند، از این دسته‌اند.

فضیلت بخشش در برابر خودخواهی کسانی قرار دارد که در دورانی که بسیاری از مردم در رنج و عذاب هستند، از بدبختی دیگران به نفع خود استفاده می کنند و در آزمون فضیلت شکست خورده اند.

۷. حکمت عملی و تصمیم گیری درست

بسیاری از تصمیمات شخصی در طول همه گیری کرونا ویروس چالش برانگیز هستند. یکی از موضوعات رایج در تصمیم گیری در عصر کرونا ویروس، تلاش برای متعادل کردن بهترین چیز برای یک فرد و گروه با آنچه برای دیگران بهترین است، بوده است. برای بسیاری از افراد، از جمله متخصصان پزشکی و کارکنان ضروری، ترکیبی از خطرات برای ایمنی خود، ایمنی بیمار و ایمنی دوستان و خانواده تصمیمات دشواری را برای آنها ایجاد کرده است. با توجه به نیازهای شدید، فرد می تواند بیش از حد کار کردن را انتخاب کند، که ممکن است نجیبانه به نظر برسد، اما همچنین ممکن است منجر به خستگی یا بیماری شود و همکاران خود را نیز در معرض خطر بیشتری قرار دهد (Blaine et- al, 2021, p. 3). مجموعه دیگری از تصمیمات پیچیده برای افرادی که نیاز به اقدامات پزشکی غیر از کووید-۱۹ را دارند، ضروری است. با توجه به خطرات مرتبط با مراجعه به بیمارستان در طول همه گیری و منابع محدود و کمبود کارکنان بسیاری از مؤسسات، اکثر بیماران تصمیم گرفته اند تا درمان ها را حتی برای مراقبت های حیاتی همچون حمله های قلبی و سکته مغزی نیز به تأخیر بیندازند. علاوه بر این، بسیاری از جراحی ها یا قرار ملاقات ها توسط مراکز پزشکی به عنوان «انتخابی» تلقی شده اند که منجر به لغو یا زمان بندی مجدد می شود. اگرچه این برنامه ریزی مجدد، برای بسیاری عواقب بدی نخواهد داشت، اما موارد دیگری غیر از کووید-۱۹ (به عنوان مثال درمان سرطان) و بیماری های جدی و حتی تهدید کننده زندگی نیز وجود دارند. ما فکر نمی کنیم برای هیچ یک از این پیچیدگی ها پاسخ ساده ای وجود داشته باشد، اما فکر می کنیم که می توان کم و بیش عاقلانه با آن ها برخورد کرد (Blaine et- al, 2021, p. 3). بنابراین در مورد اینکه چگونه فضیلت حکمت عملی می تواند کمک کند، بحث خواهیم کرد.

واژه فرونسیس که به حکمت عملی و دوراندیشی نیز ترجمه شده است، یکی از مهمترین فضیلت های دوران باستان است که بین فضیلت های گوناگون پیوند ایجاد می کرد. ارسطو از یک سو نظریه یگانگی فضیلت را که سقراط و افلاطون مطرح بودند، نمی پذیرد و فضایل را به دو بخش اخلاقی و عقلانی تقسیم می کند؛ از سوی دیگر پیوند نزدیکی بین فضیلت اخلاقی و حکمت عملی که از فضایل عقلانی است برقرار می کند. این فضیلت ظرفیتی برای بینش اخلاقی و ظرفیتی برای مجموعه ای از شرایط معین برای تشخیص اینکه کدام انتخاب اخلاقی یا روش عمل کردن راهنمای فاعل جهت گام برداشتن به سوی خیر و خوبی است. حکمت عملی فضیلت عقلانی است که به وسیله عادت انسان را برای دستیابی به حقیقت به خاطر عمل آماده می کند؛ بر خلاف حکمت و دانش که انسان را تنها برای رسیدن به حقیقت آماده می کنند (Pellegrino & Thomasma, 1993, p. 84).

ارسطو در کتاب ششم/اخلاق نیکوماخوس می‌گوید: «آدمی ممکن نیست بدون حکمت عملی نیک به معنای دقیق (اخلاقی) باشد و ممکن نیست بدون فضیلت اخلاقی دارای حکمت عملی باشد». حکمت عملی تنها با کلیات سروکار ندارد؛ بلکه باید جزئیات را نیز به‌روشنی ببیند؛ زیرا کسی که صاحب حکمت عملی است، مرد عمل است و عمل نیز با جزئیات سروکار دارد. به همین دلیل است کسانی که از شناخت علمی بهره‌ای ندارند، ولی دارای تجربه هستند، در عمل، در امور مختلف موفق‌تر از کسانی هستند که از شناخت علمی برخوردارند. حکمت عملی با جزئیات سروکار دارد و انسان نخستین بار از طریق تجربه با امور جزئی آشنا می‌شود. حکمت عملی نیروی فرماندهی است و کارش این است که معین کند چه باید کرد و چه نباید کرد. حکمت عملی شرط لازم برای به دست آوردن دیگر فضایل است، هرچند شرط کافی نیست. ارسطو در تأیید این سخن می‌گوید فیلسوفان هم عصر او وقتی می‌خواهند فضیلت را تعریف کنند، پس از ذکر حالات اخلاقی و موضوعات آن، اضافه می‌کنند حالتی «که با قاعده درست منطبق است»؛ اما «درست» به معنی «مبتنی بر حکمت عملی است». بنابراین از نظر این فیلسوفان حالت مطابق با حکمت عملی فضیلت است. ارسطو تغییر اندکی در این سخن به وجود می‌آورد و می‌گوید: نه تنها حالت مطابق با قاعده درست، بلکه حالت حاکی از قاعده درست نیز فضیلت است و حکمت عملی قاعده درست درباره این امور است؛ یعنی حکمت عملی قاعده درست را معین می‌کند. ارسطو نتیجه می‌گیرد که امکان ندارد انسانی بدون حکمت عملی نیک به معنای دقیق (اخلاقی) باشد و ممکن نیست بدون فضیلت اخلاقی دارای حکمت عملی باشد. (ارسطو، ۱۳۸۱، صص ۹-۴۴).

حکمت عملی ظرفیتی است برای ادغام بسیاری از فضیلت‌ها در یک زندگی منسجم و ارزشمند. یک فرد بدون حکمت عملی نمی‌تواند به خوبی زندگی کند؛ زیرا پیچیدگی و پشامدهای زندگی بسیار طاقت فرسا خواهد بود؛ به عنوان مثال، در عصر بیماری‌های فراگیر هم چون عصر کرونا و ویروس، اولین پاسخ دهندگان اغلب خطر را در کار خود برای خدمت به کسانی که از اثرات ویروس رنج می‌برند، می‌پذیرند. پذیرش این خطر مستلزم فضیلت شجاعت است. با این حال، شرایط تحلیل دهنده می‌تواند استدلال موقعیتی اولین پاسخ‌دهنده را پیچیده کند. برای اولین پاسخ‌دهنده‌ای که به دلیل مواجهه مکرر با مردگان و کسانی که در حال مرگ هستند، تحت فشار قرار می‌گیرد، ممکن است بهترین کار این باشد که گاهی اوقات از سخت‌ترین جنبه‌های کار خود چشم‌پوشی کنند و در عوض استراحت کنند. تشخیص اینکه چگونه شجاعانه عمل کنیم و چه خطراتی را در یک موقعیت باید متحمل شویم، مستلزم توجه به ویژگی‌های خاص است و ظرفیت این نوع تشخیص یکی از ابعاد حکمت عملی است. این بیماری همه‌گیر اهمیت قضاوت خوب را برای افراد، از مقامات دولتی گرفته تا پرسنل پزشکی و شهروندان عادی، به وضوح آشکار کرده است. حکمت عملی حتی در شرایط عادی مهم است، اما همه افراد مجبورند در این دوره تصمیماتی برای زندگی و مرگ بگیرند؛ خواه این تصمیمات شامل سیاست عمومی، درمان پزشکی، خدمات ضروری، یا فقط به دست آوردن مواد غذایی و سایر ضروریات باشد. فردی که فاقد حکمت عملی است، ممکن است نتواند تشخیص دهد که شجاعت و شفقت مورد نیاز

است یا نتواند ترکیب درستی از خطرپذیری یا چشم‌انداز مورد نیاز در موقعیت خاص را تعیین کند؛ نتواند تشخیص دهد که شجاعت و شفقت چگونه در برنامه زندگی قرار می‌گیرند، یا ممکن است تحت تأثیر احساسات قرار گیرد و فرصت اقدام شجاعانه و دلسوزانه را از دست بدهد. در مجموع، فرد بدون حکمت عملی نمی‌تواند به طور مداوم با فضیلت باشد (See: Blaine et- al, 2021, p. 5). بنابراین حکمت عملی در دوران سخت کروناویروس بسیار لازم و ضروری است و بهره‌مندی و رواج آن کمک بسیاری به خوب بودن زندگی انسانها می‌کند.

۸. فضیلت و زندگی خوب (نیک) در عصر کروناویروس

آیا فضیلت‌های اخلاقی ارتباطی با زندگی خوب در عصر کروناویروس دارند؟ به عبارت دیگر، آیا متصف بودن به فضیلت‌های اخلاقی باعث دستیابی به زندگی خوب می‌شود یا اینکه ارتباطی بین فضیلت‌های اخلاقی و زندگی خوب وجود ندارد؟ یعنی یک شخص می‌تواند زندگی خوبی داشته باشد بدون آنکه متصف به فضیلت‌های اخلاقی شود؟ نگارنده بر این باور است که متصف بودن به فضیلت‌های اخلاقی باعث تمایز انسان‌ها، هم در مقام نظر و هم در مقام عمل، می‌شود و کمک می‌کند که انسان به زندگی خوب دست پیدا کند. در بخش‌های قبل به بررسی نظریه اخلاق فضیلت و تأثیر فضیلت‌های اخلاقی در عصر کروناویروس پرداخته‌ایم. در این بخش هدف ما نشان دادن این است که چگونه فضیلت‌های اخلاقی به عامل اخلاقی کمک می‌کند که زندگی خوبی داشته باشد. اگر بخواهیم یک تعریف جامع و مختصری از فضیلت و رذیلت ارائه کنیم، می‌گوییم فضیلت کمال است و در مقابل، رذیلت عیب و نقص. رذیلت ویژگی و خصوصیتی است که ما را شخص بدی می‌کند. در مقابل، فضیلت ویژگی‌ای است که ما را شخص بهتری می‌سازد و در مقام انسان به کمال می‌رساند (باتلی، ۱۳۹۷، صص ۲۰-۲۱). بنابراین فضیلت‌ها از ویژگی‌های مهم در زندگی ما انسانها هستند و این امر محدودیت زمانی و مکانی ندارد. البته در دوران سختی‌ها و پاندمی‌ها، همچون عصر کروناویروس، نقش آنها برجسته‌تر می‌شود. انجام عمل فضیلت‌مندانه باعث می‌شود انسان‌ها زندگی خوب و بهتری در عصر کروناویروس داشته باشند. قبل از آنکه به رابطه فضیلت و زندگی خوب در عصر کروناویروس بپردازیم، لازم است معنای خوب بودن فضیلت را توضیح دهیم.

بسیاری از فیلسوفان به پیروی از ارسطو، بین خیرهای ذاتی و خیرهای غیر ذاتی تمایز قایل شدند؛ به عنوان مثال فارابی در کتاب *راه سعادت* خیرها را به دو دسته تقسیم می‌کند: یک دسته خیرهایی که چون هدف‌های دیگری را برآورده می‌کنند، خیر هستند؛ مانند: ورزش و دارو. دسته دوم خیرهایی هستند که خود به خود و فی‌نفسه خیر هستند. این گونه خیرها نیز دو دسته هستند: برخی از آنها چیزهایی هستند که به خودی خود خیر هستند، ولی گاهی نیز به سبب چیز دیگری خوب شمرده می‌شوند، مثل علم. گاهی اوقات ما علم را فی‌نفسه و به خودی خود خیر می‌دانیم و آن را برای رسیدن به چیز دیگری نمی‌خواهیم؛ گاهی نیز آن را برای رسیدن به ثروت و یا ریاست طلب می‌کنیم. یک دسته خیرها هستند که همواره به خودی خود و برای خود خواسته می‌شوند و هرگز برای چیز دیگری خواسته نمی‌شوند.

از آنجا که اگر سعادت به دست آید، دیگر نیازی نیست برای هدف دیگری تلاش کنیم؛ بنابراین سعادت به خودی خود مطلوب است و هرگز برای رسیدن به چیز دیگری مطلوب نیست. همچنین سعادت برترین خیر است؛ به علاوه، سعادت چیزی است که با بودن آن، به چیز دیگری در کنار آن نیازی نیست و هر چیزی که این چنین باشد، بیش از هر امر دیگری شایسته است که قائم به خود باشد (فازابی، ۱۳۹۰، ص ۵۰).

زاگزبسکی نیز بر این باور است که زمانی که فضیلت را خوب یا خیری می‌نامیم، ممکن است منظور این باشد که یک فرد را خیر (نیک) می‌کند یا ممکن است منظور این باشد که برای دارنده آن نیک است. در معنای نخست، فضیلت برای صاحب آن امری مطلوب است و در معنای دوم فضیلت امری ستایش برانگیز است. این دو معنا درباره خیر یکسان نیستند؛ به عنوان مثال، ثروت در معنای نخست خیر است، اما در معنای دوم نه. خیرخواهی در معنای نخست خیر است، اما خیر بودن آن در معنای دوم قابل تردید است. در واقع، هر چیزی که برای ما خیر است، برای ما مطلوب نیز هست. امور مطلوب باعث پیشرفت و رشد ما می‌شوند؛ مثلاً عمر طولانی، سلامتی، رهایی از رنج، آسایش، تنوع ذات‌های بشری، روابط عاشقانه و دوستانه و استفاده از استعدادهای خود در انجام دادن کارها، به صورت رضایت بخشی برای ما مطلوب هستند. اگر می‌گوییم اینها مطلوب هستند منظور این نیست که امری مطلوب‌تر از آنها وجود ندارد یا این خیرها در هر شرایطی و به هر قیمتی مطلوب هستند، بلکه تنها در نگاه نخست مطلوب هستند، ولی معلوم نیست در همه شرایط مطلوب باشند؛ زیرا در برخی از شرایط ممکن است یکی از این خیرها با خیر دیگری تعارض داشته باشد، مثلاً لذت‌هایی وجود دارند که ممکن است به سلامتی ما آسیب برسانند یا گذراندن وقت با دوستان ممکن است باعث کم شدن فعالیت‌های خلاقانه ما شود. دومین معنای خیر بودن چیزی ستایش برانگیز بودن آن است. زاگزبسکی با این بیان، فضایل عقلانی و اخلاقی و همچنین کیفیت‌های زیبایی‌شناختی و برتری را در هر حوزه‌ای از فعالیت‌های انسانی، همچون: ورزش، علم و فلسفه، ستایش برانگیز می‌داند (Zagzebski, 2009, pp. 12-13). بنابراین، هر امر ستایش برانگیزی مطلوب نیز هست، اما هر امر مطلوبی لزوماً ستایش برانگیز نیست. اکنون به پرسش اصلی این پژوهش می‌پردازیم؛ یعنی چه رابطه‌ای بین فضایل اخلاقی و زندگی خوب در عصر کرونا و ویروس وجود دارد؟

حداقل چهار دلیل مهم برای اثبات این ادعا وجود دارد که ما باید دغدغه فضایل را هم در شرایط عادی و هم در شرایط خاص، همچون عصر کرونا و ویروس، داشته باشیم. دلیل اول اینکه فضیلت‌ها به خاطر خودشان ارزشمند هستند؛ به عبارت دیگر ارزش آنها فی‌نفسه است. ارسطو در *اخلاق نیکوماخوس* استدلال می‌کند فضیلت‌ها ارزش ذاتی دارند. از نظر وی، ما فضیلت‌ها را به خاطر خودشان انتخاب می‌کنیم (باتلی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۰). شجاع بودن، عادل بودن، صادق بودن، بخشنده بودن، دلسوز بودن و... به خودی خود خوب و ارزشمند هستند. بنابراین، فضیلت فی‌نفسه خیر است و اکتساب آن ارزشمند است؛ حتی در مواردی که دارا بودن آن شخص را به لحاظ شخصیت نهایی و

کلی‌اش بدتر کند. ممکن است یک قاضی بی‌انصاف ولی دلسوز، در مجموع، بدتر از حالتی باشد که وی فاقد دلسوزی بود؛ چرا که دلسوزی وی باعث صدور احکام ناعادلانه بیشتر از او می‌شود؛ اما دلسوزی فی‌نفسه صفت نیکی است و اتصاف آن ارزشمند است؛ زیرا با دارا بودن آن، قاضی باید تنها بر بی‌انصافی غلبه کند، ولی بدون آن، قاضی باید هم بر بی‌انصافی و هم بر بی‌رحمی غلبه کند. شخص دارای فضیلت نسبت به شخص فاقد آن از ارزش اخلاقی بالایی برخوردار است. این سخن حتی اگر این فضیلت باعث شود که وی از لحاظ اخلاقی بد بشود، نیز صادق است؛ بنابراین اگر قاضی بی‌انصاف اما دلسوز (الف)، قاضی بی‌انصاف و بی‌رحم (ب) و قاضی حقیقتاً فضیلت‌مند (ج) را با هم مقایسه کنیم، (الف) نزدیک‌تر است به اینکه شبیه (ج) باشد تا (ب)؛ هرچند (ب) اکنون بهتر از (الف) است و قاضی (الف) به علت ترکیب دلسوزی و بی‌انصافی، نسبت به قاضی (ب)، اشتباه بیشتری دارد.

زاگزبسکی معتقد است که فضیلت دارنده آن را خیر می‌کند. کسی که دارای فضیلتی است، نسبت به کسی که آن را ندارد، از نظر کمال در سطح بالاتری است. واجد فضیلت بودن، ضرورتاً باعث افزایش کمیت اعمال درست نمی‌شود؛ زیرا گاهی مواقع، ترکیب خاصی از فضیلت و رذیلت، ممکن است نتیجه بدتری به دنبال داشته باشد و اعمال نادرست بیشتری را به بار آورد؛ در حالیکه اگر شخص فاقد آن فضیلت بود و رذیلت دیگر را به تنهایی داشت، نتایج بد کمتری ایجاد می‌شد؛ بنابراین، باید درباره این فرضیه که بین دارا بودن فضیلت و انجام اعمال صحیح پیوند محکمی وجود دارد، محتاط‌تر باشیم، ولی این به معنی انکار کردن این سخن نیست که فضیلت یک مفهوم اساسی است. البته این امکان وجود دارد که یک فضیلت، شخص را در مجموع، با توجه به تمام خصایل شخصیتی، حتی بدتر کند؛ مثلاً یک سرباز نازی شجاع، به‌خاطر کشتن افراد بی‌گناه بیشتر، از یک سرباز نازی ترسو بدتر است. با وجود این، حتی در اینگونه موارد هم داشتن یک فضیلت ارزش بیشتری نسبت به نداشتن آن دارد؛ زیرا شخص را به تصویر آرمانی فضیلت‌مند بودن نزدیک‌تر می‌کند. یک سرباز نازی شجاع، در مقایسه با یک سرباز نازی ترسو، باید گام‌های اخلاقی کمتری برای فضیلت‌مند شدن بردارد. او باید فضایل عدالت و دلسوزی را کسب کند تا انسان فضیلت‌مندی شود، حال آنکه سرباز ترسو نازی باید علاوه بر این دو فضیلت، شجاعت را نیز به دست آورد. این سخن در مورد رذایل نیز درست است؛ یعنی رذیلت‌ها به‌خاطر نتایجشان و این که به ما زیان می‌رسانند، بد و رذیلت محسوب نمی‌شوند؛ بلکه آنها فی‌نفسه ناروا هستند، حتی اگر با انگیزه خوبی انجام شوند (Zagzebski, 1996, pp. 94-99). در سنت اسلامی برای آنکه یک عملی مورد قبول واقع شود و اخلاقی محسوب گردد، هم حسن فاعلی لازم است و هم حسن فعلی. بنابراین انگیزه فاعل از انجام عمل باید خیر و نیک باشد و کار وی نیز خیر باشد.

دلیل دوم اینکه فضیلت‌ها جدا از آنکه فی‌نفسه ارزشمند هستند، به ما انسان‌ها کمک می‌کنند که همیشه کار درست را انجام دهیم یا همیشه به معرفت درست دست پیدا کنیم. مؤلفه‌های فضیلت اخلاقی برای انجام دادن اعمال درست هم

لازم است و هم کافی (Hursthouse, 1997, p. 219). در واقع، کسی که از فضیلت اخلاقی برخوردار است، جدا از آنکه فی‌نفسه دارا بودن این فضیلت برایش خوب است، به وی کمک می‌کند که اعمال و رفتارهای درستی را نیز انجام دهد. انجام دادن اعمال و رفتارهای فضیلت‌مندانه به انسان کمک می‌کند که از درد و رنج مردم در عصر کرونا و ویروس کاسته شود و زودتر از این بحران عبور کنیم. دلیل عاقلانه بودن به خطر انداختن سلامتی خود توسط پزشکان این است که برای حفظ یا برقراری مجدد سلامت بیماران خود تلاش می‌کنند. توجه خطر این است که چیز مهمی در خطر است. فضیلت را می‌توان به‌عنوان حالتی تعبیر کرد که ما را قادر می‌سازد به روش‌های خاصی ادراک کنیم، احساس کنیم، بخواهیم و عمل کنیم. چنین تصویری شامل یک ذهنیت کامل است که پیچیدگی شرایط انسانی را تصدیق می‌کند. یک عامل اخلاقی با فضیلت، فضیلت مربوطه را در مواقعی که با شرایط مناسب باشد، اعمال می‌کند. عمل منطبق با فضیلت برای شرایط موجود کافی است (Bellazzi & Boyneburgk, 2021, pp. 4-5).

دلیل سوم سود رساندن به سایر انسان‌هاست. مسئله دیگری که درباره فضیلت و خیر مطرح می‌شود این است که چه رابطه‌ای بین فضیلت و خیر بیرونی در عصر کرونا و ویروس وجود دارد؟ آیا فضیلت همیشه منجر به خیر بیرونی می‌شود؟ ارسطو بر این باور است که هرچند عمل اخلاقی باعث شکوفایی اشخاص می‌شود، ارتباط بین فرد و جامعه باعث می‌شود که خیر جامعه ارتباط نزدیک‌تری با سعادت داشته باشد. زاگزیسکی می‌گوید در رویکردهای فلسفی معاصر این نکته بسیار مورد تأکید است که فضیلت تنها به خودمان سود نمی‌رساند بلکه به دیگران نیز سود می‌رساند. البته باید توجه داشته داشت که منظور این نیست که بگوییم فضایل به خاطر نتایج خوبی که به بار می‌آورند، خوب هستند. زاگزیسکی منکر آن است که فضیلت به‌خاطر اینکه باعث به وجود آوردن برخی خیرهای بیرونی می‌شود، یک کمال محسوب گردد. البته وی این نکته را نیز نادیده نمی‌گیرد که فضیلت همیشه ممکن است باعث به وجود آوردن خیرهای بیرونی شود. درست است که انسان فضیلت‌مند خارج از فضیلت دارای اهداف خاصی است که بر اساس آن عمل می‌کند، ولی صرف داشتن اهداف خاص کافی نیست تا انسان فضیلت‌مند باشد؛ زیرا یک انسان فضیلت‌مند به صورت قابل‌اعتمادی اهداف فضیلت‌مورد بحث را به وجود می‌آورد (Zagzebski, 1996, pp. 94-99).

بنابراین یک شخص دلسوز در عصر کرونا و ویروس به‌صورت قابل‌اعتمادی در کم کردن رنج دیگران موفق است، یک انسان عادل به‌صورت قابل‌اعتمادی در به وجود آوردن انصاف بین امور موفق است، یک انسان بخشنده به‌صورت قابل‌اعتمادی در بخشش به انسان‌های نیازمند موفق است و یک انسان شجاع به‌صورت قابل‌اعتمادی با خطرهای و تهدیداتی که این ویروس به وجود می‌آورد مقابله می‌کند و انسانی که از حکمت عملی برخوردار است در هر زمان و مکانی بهترین تصمیم ممکن را می‌گیرد و غیره. درواقع یک شخص فضیلت‌مند کسی است که نه تنها انگیزه‌های خوبی دارد بلکه در ساختن جهانی بهتر نیز موفق است

دلیل چهارم عبارت است از اینکه فضیلت‌ها به ما کمک می‌کنند که به سعادت و خوشبختی دست پیدا کنیم؛ به

عبارت دیگر، برای آنکه زندگی خوبی داشته باشیم، لازم است که فضیلت‌هایی را کسب کنیم. هدف آفرینش انسان دستیابی به سعادت نهایی است. از آنجا که سعادت خیر مطلق است، بنابراین هر چیزی که انسان را در رسیدن به سعادت یاری رساند، خیر است. انسان نیازمند به انجام دادن افعال ارادی است که برای دست یافتن به سعادت سودمند هستند. فارابی افعال جمیل، هیئت‌ها و ملکاتی را که این افعال از آنها صادر می‌شوند، فضیلت می‌نامد. کسب سعادت از طریق فضیلت امکان‌پذیر است و کسب فضیلت امری اختیاری است (فارابی، ۱۳۷۹، ص ۱۸۷). بنابراین عمل به فضیلت‌های جدا از آنکه باعث زندگی خوب در این دنیا می‌شود به انسانها کمک می‌کند به سعادت اخروی نیز دست یابند.

با دقت در عبارات بالا آشکار است که فضیلت خیر طبیعی نیست. بلکه خیری ارادی است که از طریق افعال انسان به وجود می‌آید. بنابراین، فضیلت به صورت‌های گوناگونی با خیر و زندگی خوب در عصر کروناویروس ارتباط دارد. نخست، یک انسان به دلیل دارا بودن فضیلت، خیر است و دیگر اینکه دارا بودن فضیلت هم برای صاحب آن و هم برای جهان خیر است. در این مقاله به فضیلت‌های اخلاقی عدالت، صداقت، شجاعت و فضیلت برتر حکمت عملی پرداخته‌ایم. موقعیت‌های تهدید یا خطر نیاز به فضیلت شجاعت دارند، متخصصان بهداشت نیاز به اطلاعات صادق دارند، تعادل درباره تقسیم منافع به شیوه‌ای منصفانه مستلزم فضیلت عدالت است و زمانی که باید تصمیم‌های پیچیده و چند بعدی گرفته شود، حکمت عملی به منصفانه ظهور می‌رسد. ما استدلال کرده‌ایم که این فضیلت‌ها دقیقاً به این دلیل ضروری هستند که انسانها موجوداتی ضعیف هستند که به راحتی می‌توانند در هنگام خطر اشتباه کنند، منافع را متعادل کنند یا نیاز به تصمیم‌گیری عاقلانه دارند. فضیلت‌ها ویژگی‌هایی هستند که افراد را قادر می‌سازند تا اهداف ارزشمندی همچون سلامت عمومی را با اطمینان و موفقیت دنبال کنند. از دیدگاه نوارسطویی، بهترین راه برای زندگی، تجربه ترکیبی شاد از اهداف ارزشمند، مانند عدالت اجتماعی، سلامت عمومی است. تمرکز بر این عناصر یک زندگی خوب، پیش‌فرض کلیدی اخلاق ارسطو است و دیدگاه او را از اخلاق رایج‌تر معاصر متمایز می‌کند که بر انجام کار درست بر اساس اصول اخلاقی یا پیامدهای اعمال تمرکز دارد. به این معنا که ارسطو هدف اخلاق را ترویج بهترین زندگی ممکن برای خود و سایر هم‌نوعان می‌داندست (Blaine et- al, 2021, p. 4). بنابراین فضایل برتری‌هایی هستند که برای دارنده آن ستایش برانگیز و برای دیگران سودمند است. فضایل اخلاقی و انسان‌های فضیلت‌مند کمک زیادی به کاستن درد و رنج انسانها در این عصر می‌کند.

نتیجه‌گیری

طبیعی است که درمان بیماران کرونا ویروسی یک امری است که به علم پزشکی ارتباط دارد اما چالش‌های که این ویروس به وجود آورد محدود به علم پزشکی نیست بلکه تمام جنبه‌های زندگی انسانها اعم از سیاسی، اقتصادی، دینی، اخلاقی و ... را تحت تأثیر قرار داده است. پزشکان، سیاستمداران، اقتصاد دانان، دانشمندان علوم

دینی و عالمان اخلاق هر یک به طریقی سعی می‌کنند از درد و رنج مردم بکاهند. در این میان علم اخلاق و نظریه فضیلت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. به گونه‌ای که عمل به فضیلت‌های اخلاقی در کاستن درد و رنج و گذر از این بحران کمک شایان توجهی به انسان‌ها می‌کند. هدف این مقاله بررسی اهمیت فضیلت‌های اخلاقی در طول همه‌گیری کووید-۱۹ و نشان دادن ارتباط آن با ارزش‌ها و اخلاق انسانی بود و این نتایج به دست آمد که فضیلت بالاترین کیفیت معنوی انسان است. فضیلت‌های اصلی عبارتند از: شجاعت، عدالت، صداقت، بخشش، حکمت عملی و بسیاری دیگر که بر تمام جنبه‌های زندگی انسان تأثیر می‌گذارد. انسان‌هایی که برای رشد و تعالی اخلاقی تلاش می‌کنند، حساسیت بیشتری نسبت به انگیزه‌ها و اعمال خود دارند و این امر باعث می‌شود که جدا از آنکه آنها زندگی بهتری داشته باشند، سایر هم‌نوعان نیز از زندگی خوبی برخوردار باشند. فضیلت‌های اخلاقی به ما کمک می‌کنند که در آزمایش همه‌گیری کرونا و ویروس موفق و سربلند بیرون آئیم و از رنج خودمان و هم‌نوعانمان بکاهیم و زندگی بهتری را در این جهان و جهان دیگر تجربه کنیم. بازاندیشی و آگاهی از فضیلت‌هایی همچون شجاعت، عدالت، صداقت، بخشش، حکمت عملی و ... از مؤلفه‌های لازم و ضروری برای انجام عمل درست است که ضامن خیر عمومی است و کم‌توجهی به آنها می‌تواند نتایج فاجعه‌باری را به ارمغان بیاورد. اکتساب فضیلت‌های اخلاقی مسیری را برای زندگی خوب در عصر بیماری همه‌گیر کرونا و ویروس فراهم می‌آورد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

- ارسطو. (۱۳۸۱). *اخلاق نیکوماخوس*، ترجمه سید ابوالقاسم پور حسینی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- افلاطون. (۱۳۸۰). *دوره آثار افلاطون*. ترجمه محمد حسن لطفی. تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ سوم.
- اترک، حسین. (۱۳۸۸). «چیستی دروغ». *آینه معرفت*، سال هفتم. شماره ۲۰. صص ۱۴۳-۱۷۰.
- (۱۴۰۰). «دروغگوئی از نظر کانت». *فصلنامه تأملات اخلاقی*. دوره ۲ شماره ۱. صص ۴۶-۶۲.
- باتلی، هتر. (۱۳۹۷). *فضیلت: بررسی‌های اخلاقی و معرفت‌شناختی*. ترجمه امیرحسین خداپرست. تهران: نشر کرگدن.
- پالمر، مایکل. (۱۳۸۹). *مسائل اخلاقی، متن آموزشی فلسفه اخلاق*. ترجمه علیرضا آل بویه. تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- خزاعی، زهرا. (۱۳۸۱). *از عدالت فردی تا عدالت اجتماعی*، خرد نامه صدرا، شماره ۲۹. صص ۷۱-۷۷.
- (۱۳۸۹). *اخلاق فضیلت*. تهران: انتشارات حکمت.
- زاگزیسکی، لیندا و لوئیس پویمن. (۱۳۹۲). «نظریه فضیلت»، کتاب ماه دین، ترجمه داوود قرجالو، شماره ۱۹۶، صص ۴۴-۳۰.
- فارابی، ابونصر محمد. (۱۳۷۹). *سیاست مدنی*، ترجمه و تحشیه از سید جعفر سجادی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- (۱۳۸۸). *فصول منتزعه*. ترجمه و شرح حسن ملکشاهی. تهران: انتشارات سروش.
- (۱۳۹۰). *فارابی و راه سعادت (کاوشی در باب اخلاق فضیلت از نگاه فارابی)*. مقدمه و ترجمه نواب مقربی. به کوشش قاسم پور حسن. تهران: انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- عنایت، حمید. (۱۳۵۱). *بنیاد فلسفه سیاسی در غرب از هراکلیت تا هابز*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ دوم.
- فرانکنا، ویلیام کی. (۱۳۷۶). *فلسفه اخلاق*. ترجمه هادی صادقی. قم: مؤسسه فرهنگی طه.
- کاوندی، سحر. (۱۳۹۹). «فضیلت بخشودن از نظر موافقان و مخالفان». *فصلنامه تأملات اخلاقی*، دوره ۱ شماره ۳. صص ۲۷-۹.
- کنت، آندره و اسپونویل. (۱۳۸۴). *فضیلت‌های بزرگ*. ترجمه مرتضی کلانتریان. تهران: انتشارات آگاه.
- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۴). *فلسفه اخلاق*. قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره). چاپ سوم.
- نراقی، مولی مهدی. (۱۳۹۳). *علم اخلاق اسلامی (جامع السعادات)*. ترجمه سید جلال‌الدین مجتبوی. تهران: انتشارات حکمت.

- Baehr Jason. (2011). *Inquirin Mind (On interllectual Virtue and Virtue Epistemology)*, Oxford University Press.
- Blaine j. Fowers, Lukas f, Novak, Alexander j. Calder and Robert K. sommer, 2021, Courage, Justice , and Practical wisdom as key virtues in the era of covid-19. *Frontiers in psycology*. Pp1-11.
- Bellazzi, Francesca and Konrad v. Boyneburgk. 2021. Covid- 19 calls for virtue ethics, *journal of lav and the Biosciences*, 1-8.
- Czypionka T, Greenhalgh T, Bassler D, Bryant M. 2020. Masks and face coverings for preventing the spread of Covid-19: a narrative review. *Annals of Internal Medicine*. Available at: <https://www.acpjournals.org/doi/pdf/10.7326/M20-6625>.
- Lai, chih-cheng and Tzu-ping shih, wen-chien Ko, Hung-jen Tang, Po-Ren Hsueh. 2020. Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS- cov-2) and Coronavirus Disease- 2019 (COVID-19): The Epidemic and the Challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*. 55. pp. 1-9.
- Hursthous, Rosalind. 1997. "Virtue Theory and Abortion" in: *Virtue Ethics*, eds. Roger Crisp and Michael Slote. Oxford: Oxford University Press.
- Greenhalgh, Trisha. 2021. Moral Uncertainty: A Case Study of Covid-19. *Patient Education and Counseling*. Volume 104, pp. 2643-2647.
- Kane, Nrian M. (2020). *Journal of the Catholic Health Association of the United States*, *Virtue and Vice in the Pandemic*. <https://www.chausa.org/publications/health-progress/article/pandemic-coverage/virtue-and-vice-in-the-pandemic>.
- Kaur SP, Gupta V. (2020). COVID-19 Vaccine: a comprehensive status report. *Virus Research*; 288: 198114.
- O'Connor AM, Evans AD. (2020). Dishonesty during a pandemic: the concealment of COVID-19 information. *Journal of Health Psychology*. Vol. 27 (1): 236-245.
- Pellegrino, Edmund and Thomasma, David. 1993. *The virtues in medical practice*. Oxford university press.
- Rush KL, Kjorven M, Hole R. (2016). Older Adults' Risk Practices from Hospital to Home: a Discourse Analysis. *The Gerontological Society of America*. Vol 56 (3): 494-503.
- Siemieniuk RA, Bartoszko JJ, Ge L, Zeraatkar D, Izcovich A, Kum E, et al. (2020). Drug Treatments for Covid-19: living systematic review and network meta-analysis.

BrMed J (Clin Res Ed). Available at:

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7390912/pdf/bmj.m2980.pdf>

Zagzebski, Linda. (1996). *Virtues of the Mind: An Inquiry into The Natur of Virtue and Ethical Foundations of Knowledge*. (New York: Cambridge University Press), second edition.

_____. (2009). *On Epistemology*, Wadsworth Cengage Learning.

Zolkefli, Yusrita. (2020). "Be Honest: Individuals' Moral Responsibility within the COVID-19 Context". *Malays Journal of Medical Sciences*. 27(6):144–147.

Teplovan, Tatyana and Pascual, Maria and Mulherint Geoff. (2020). "Ensuring Access to Justice in the Context of COVID-19: Law and justice foundation". Available at: <https://www.oecd.org/governance/global-roundtables-access-to-justice/access-to-justice-compendium-of-country-practices.pdf>.